

Manuscripts Related to Teaching Turkish in Hyderabad Salar Jung Library and Thoughts Towards Chagatai Turkish Teaching Methods in “Lugat-ı Türkî” Written by Fazlallah Han Barlas

Turgut KOÇOĞLU¹

Erciyes University Faculty of Letters

ABSTRACT

Twenty-six Turkish writing works have been identified as a result of the research that we personally conducted at the Salar Jung Library in Hyderabad province of India. Eight of these relate directly to language teaching, and grammatical-dictionary, grammar and dictionary, aimed at teaching language only through grammar and dictionary method only. There are dictionary and dictionary-grammars which are prepared as verse in them, as well as those who have close formations. This shows that these works are based on the method of memorizing in language teaching. Moreover, these works are based on bilingual teaching method. Six of the eight works were written to teach Turkish with Persian, one to teach Turkish with Arabic and one to teach Persian with Turkish. Because most of these works we have studied are dictionary logic, someone who speaks Turkish can learn Farsi in this way. This also applies to other works written in Arabic-Turkish or Turkish-Persian.

We tried to describe these works and learn about their contents in the context of our personal work in the library. Moreover, although we wanted to receive the digital images of writing in Turkish, on condition that it was received in tribal terms, it was not allowed to take the full image of the works because of the difficult and intricate bureaucracy of India. However, it was possible for us to get only a few pages of images from each work as a result of our insistence on the library authorities. In our article, samples were given from the images we can get.

This article has been considered as the first and main article for the introduction of 8 works in the Indian Salar Jung Library in the teaching of Turkish. Because here, seven of the eight works will be discussed and briefly discussed, and one's content and language teaching method will be examined in detail. As long as we have the opportunity, the remaining 7 works will be examined by individual articles and individual content and language teaching methods.

Keywords: India, Library of Salar Jung, teaching Turkish, manuscript, Fazlallah Han Barlas, Lugat-ı Türkî

Erciyes University,
Faculty of Education,
Kayseri/TURKEY
*Erciyes Journal of
Education (EJE)*
DOI: XXXXXXXX

SCREENED BY

Article History

Received : 23.05.2018

Accepted : 01.06.2018

Published : 02.06.2018

Suggested Citation

Koçoğlu, T. (2018). Manuscripts related to teaching Turkish in Hyderabad Salar Jung Library and thoughts towards chagatai Turkish teaching methods in “Lugat-ı Türkî” written by Fazlallah Han Barlas. *Erciyes Journal of Education*, 2(1), 91-108. DOI: XXXXXXXXXXXXXXXX

1. Assoc. Prof. Dr., kocogluturgut@gmail.com

Haydarâbâd Salar Jung Kütüphanesi'ndeki Türkçe Öğretimi ile İlgili Yazma Eserler ve Bu Eserlerden Fazlullâh Han Barlas Tarafından Yazılan "Lugat-ı Türkî"nin Çağatay Türkçesi Öğretimi Yöntemine Dâir Düşünceler

Turgut KOÇOĞLU¹

Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Hindistan'ın büyük müze-kütüphanelerinden biri olan Salar Jung'da yaptığımız çalışmalarda, yirmi altı adet Türkçe/Çağatay Türkçesi eser tespit edilmiştir. Genellikle dil ve edebiyat üzerine olan bu eserlerin sekiz tanesi doğrudan dil öğretimi ile ilgilidir. Sekiz eserden yedisi Türkçe öğretmek biri de Farsça öğretmek amacıyla yazılmıştır.

Bu yazıda söz konusu eserlerden önce birkaç sayfa orijinal metin görüntüleri verilecek nüsha tavsifi yapılmış ve sonrasında eserlerin muhtevâsından kısaca bahsedilerek Türkçe öğretim yöntemlerine değinilmiştir. Çağatay Türkçesi öğretmek amacıyla Fazlullah Han Barlas tarafından 18. yüzyılda yazılan "Lugat-ı Türkî" adlı eserin ise, kütüphane de yaptığımız inceleme notlarımız ve elimizdeki dijital görüntüler imkânında, muhtevâsı ve Çağatay Türkçesi öğretimi yöntemine dâir örneklerle daha ayrıntılı açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır.

İncelediğimiz bu eserlerin, hazırlanış yöntemlerine göre, *gramer-sözlük*, *gramer ve sözlük*, *sadece gramer* ve *sadece sözlük* şeklinde tasnif edilebileceği sonucuna varılmıştır.

İki dilli öğretim yönteminin kullanıldığı bu eserlerin altısında Farsça ile Türkçe öğretmek, birinde Arapça ile Türkçe öğretmek ve birinde de Türkçe ile Farsça öğretmek amaçlanmıştır. Bunların bazısı manzum olarak yazılmış, mensur olanlarda da nazma benzer bir format tercih edilmiştir. Bu da dil öğretiminde genellikle **ezber** yönteminin ön planda tutulduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Salar Jung Kütüphanesi, Türkçe öğretimi, yazma eser, Fazlullah Han Barlas, Lugat-ı Türkî

Önerilen Atıf

Koçoğlu, Turgut. (2018). Haydarâbâd Salar Jung Kütüphanesi'ndeki Türkçe öğretimi ile ilgili yazma eserler ve bu eserlerden Fazlullâh Han Barlas tarafından yazılan "Lugat-ı Türkî"nin çağatay türkçesi öğretimi yöntemine dâir düşünceler. *Erciyes Journal of Education*, 2(1), 91-108. DOI: XXXXXXXXX

1. Doç. Dr., kocogluturgut@gmail.com

Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kayseri/TÜRKİYE

Erciyes Journal of Education (EJE)

DOI: XXXXXXXX

SCREENED BY

Makale Geçmiş

Gönderim: 23.05.2018

Kabul: 01.06.2018

Yayınlanma: 02.06.2018

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Twenty-six Turkish writing works have been identified as a result of the research that we personally conducted at the Salar Jung Library in Hyderabad province of India. Eight of these relate directly to language teaching, and grammatical-dictionary, grammar and dictionary, aimed at teaching language only through grammar and dictionary method only. There are dictionary and dictionary-grammars which are prepared as verse in them, as well as those who have close formations. This shows that these works are based on the method of memorizing in language teaching. Moreover, these works are based on bilingual teaching method. Six of the eight works were written to teach Turkish with Persian, one to teach Turkish with Arabic and one to teach Persian with Turkish. Because most of these works we have studied are dictionary logic, someone who speaks Turkish can learn Farsi in this way. This also applies to other works written in Arabic-Turkish or Turkish-Persian.

We tried to describe these works and learn about their contents in the context of our personal work in the library. Moreover, although we wanted to receive the digital images of writing in Turkish, on condition that it was received in tribal terms, it was not allowed to take the full image of the works because of the difficult and intricate bureaucracy of India. However, it was possible for us to get only a few pages of images from each work as a result of our insistence on the library authorities. In our article, samples were given from the images we can get.

This article has been considered as the first and main article for the introduction of 8 works in the Indian Salar Jung Library in the teaching of Turkish. Because here, seven of the eight works will be discussed and briefly discussed, and one's content and language teaching method will be examined in detail. As long as we have the opportunity, the remaining 7 works will be examined by individual articles and individual content and language teaching methods.

Purpose

The aim of this work is to introduce manuscripts written in the sixteenth and eighteenth centuries in order to teach Turkish and to study techniques of language teaching in India. Thus, in the process of teaching Turkish as a foreign language, some books will be published more day by day.

Method

Manuscripts were examined in the library and physical descriptions were made. Eski yazılı bu eserler, okunmuş ve muhteva özellikleri özetlenmiştir. The language teaching method of these works is examined. A few pages of original footage have been added to each work.

Findings

The teaching of Turkish as a foreign language, which began with Mahmud's Divanu Lugati't-Turk, continued in India and Iran between the sixteenth and eighteenth centuries. It is possible that more works will be detected in this way when the libraries in this geography are scanned thoroughly.

In these works, bilingual teaching method and dictionary-grammar method are generally used. Moreover, in these works, it is aimed to teach the language by the "memorize" method.

Discussion & Conclusion

Today, in the centers taught in Turkish and the sources used in these centers, one dill teaching method is used instead of bilingual education. In other words, Turkish is taught only with Turkish. This may lead to the belief that a single-language teaching method is used because bilingual teaching is an inadequate or out-of-date method. But teaching with one language has emerged from a necessity and need. Bilingual education is very difficult or even impossible in language teaching centers because there are students with different native languages from various nations. Therefore, the method of teaching one dill is a necessity and necessity. This necessity and necessity necessitated the development of a single dill instruction method in a theoretical and practical sense by educators and academicians, and studies have been done in this way.

These works based on bilingual and even three-lingual teaching methods will be brought to light and will contribute to Turkish language teaching, Turkish language history and teaching Turkish as a foreign language.

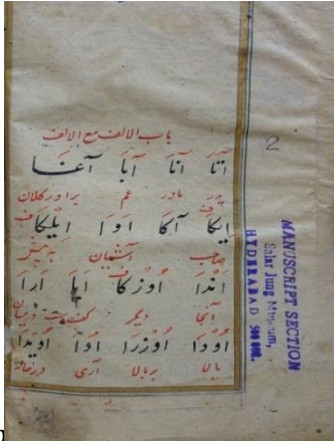
GİRİŞ

Hindistan'ın Haydarâbâd eyaletindeki Salar Jung Kütüphanesi'nde bizzat yaptığımız araştırma neticesinde, yirmi altı tane Türkçe yazma eser tespit edilmiştir. Bunlardan sekizi, doğrudan dil öğretimi ile ilgilidir ve gramer-sözlük, gramer ve sözlük, sadece gramer ve sadece sözlük metodu ile dil öğretmeyi hedeflemiştir. İçlerinde manzum olarak hazırlanan sözlük ve sözlük-gramerler bulunduğu gibi nazma yakın formata sahip olanlar da vardır. Bu da, söz konusu eserlerin, dil öğretiminde ezber yöntemini temel tuttuklarını göstermektedir. Ayrıca bu eserler iki dilli öğretim yöntemini esas almışlardır. Sekiz eserden altısı Farsça ile Türkçe öğretmek, biri Arapça ile Türkçe öğretmek ve biri de Türkçe ile Farsça öğretmek amacıyla yazılmıştır. Bu eserlerin çoğunun temelinde sözlük mantığı olduğu için, Farsça ile Türkçe öğreten eserden, Türkçe bilen birisi Farsça da öğrenebilir. Bu durum Arapça-Türkçe veya Türkçe-Farsça olarak yazılmış diğer eserler için de geçerlidir.¹

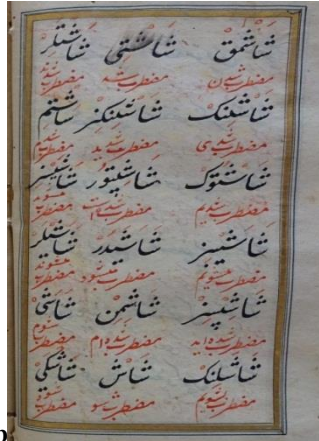
Bu yazı, Türkçe öğretimine dâir Hindistan Salar Jung Kütüphanesi'ndeki sekiz eserin tanıtımı yönünden ilk ve ana yazı olarak düşünülmüştür. Zira burada mevzubahis sekiz eserden yedisinin tavsifi yapılp kısaca muhtevasında bahsedilecek ve birinin de muhtevası ve dil öğretim yöntemi ayrıntılarıyla incelenecektir. İnkânımız olduğu sürece kalan yedi eser ayrı birer makale ile tek tek içerik ve dil öğretim yöntemi yönünden incelenecektir.

Salar Jung Kütüphanesi'nde Türkçe Öğretimi ile İlgili Tespit Edilen Eserler

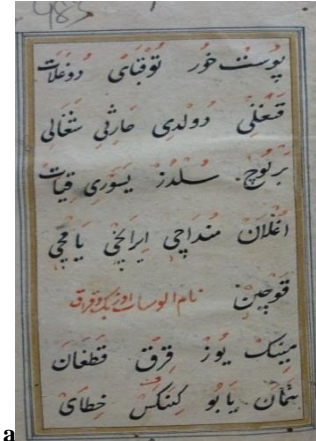
1. Lugat-ı Türkî

1b

120b

241a

Kayıt No: 4294-3, telif/istinsah tarihi ve müellifi/müstensihî bilinmeyen eser, bordo deri ciltli, açık krem renk kâğıda temiz nesta'lik hat ile yazılmış. 13.4x5.8 ebatlarındadır.

¹ Kütüphanedeki kişisel çalışmalarımız neticesinde bu eserlerin tavsifini yapmaya ve muhtevaları hakkında bilgi edinmeye çalıştık. Ayrıca söz konusu 26 Türkçe yazmanın dijital görüntülerini – bedeli tarafımızca karşılanmak şartıyla- almak istediyssek de zor ve girift Hindistan bürokrasisi sebebiyle eserlerin tamamının görüntüsünü almamıza izin verilmedi. Ancak kütüphane yetkililerine ısrarlı ricamız neticesinde her eserden sadece birkaç sayfa görüntü almamız mümkün oldu. Yazımızda alabildiğimiz bu görüntülerden örnekler verilmiştir.

Toplam 243 varaktır. Satır sayısı bazı sayfalarda değişmekle birlikte genellikle her sayfada 12 (6+6) satır bulunmaktadır.

Baş: باب الألف مع الألف
أنا آبا آغا
پدر مادر عم برادرکلان

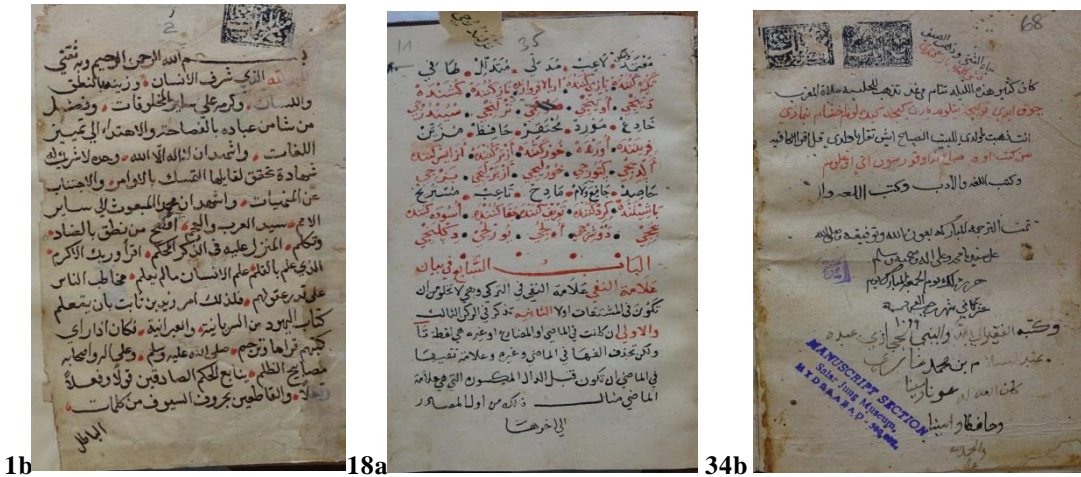
Son: برای انتخاب مکان جنک و برای خیر غنیم مقر باشد

Eserin adı hakkında nüshanın hiçbir yerinde bilgi bulunmamaktadır. Ancak kütüphane kayıtlarına Lugat-ı Türkî olarak işlenmiştir. Eser bir sayfalık Farsça bir önsözle başlar. Bu önsözde, eserde aynı kökten gelen ve çok kullanılan masdarlar ile bazı isimlerin yazıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca Türkçe kelimelerin, okunuşunda/te'laffuzunda karışıklık olması muhtemel durumlarda ötre ve kesrenin kullanıldığı kâf-ı Fârsî'nin de özellik ile belirtildiği açıklanmıştır.

Sözlük-gramer olarak tanımlayabileceğimiz ve **elif-bâ sistemi** ile tertip edilmiş eserde, “*Bâbü'l-Elif, Bâbü's-Sad*” gibi başlıklar altında **masdarlar, bu masdarların birkaç kip ve şahsa göre çekimi ile masdardan türemiş bazı sözcüklere yer verilmiştir.** Masdarlar, bittikten sonra eserin son kısımları muhtelif başlıklar altında toplanmış kelimelere ayrılmıştır. Mesela “*Esmâ-yı Filizzât*” başlığında birtakım madenlerin Türkçeleri yazılmıştır. Esasen Çağatay Türkçesini, Farsça ile öğretmeyi hedefleyen bu eserde, Türkmen ve Özbek Türkçelerine özgü bazı kelimeler, “*Nâm-ı Alûsât-ı Türkman, Nâm-ı Alûsât-ı Özbek*” gibi başlıklar altında verilmiştir.

96

2. Eş-Şüzûr'u-Zehabiyye ve'l-Kat'u'l-Ahmediyye fi Lugati't-Türkiyye

Kayıt No: 4300-9, gri kumaş eklenerek tamir edilmiş kahverengi deri cilt, açık krem renk âbâdî kâğıda nesih hatla yazılmış. 18.5x13 mm ebadında. 34 varak ve 14-18 arası muhtelif satır sayısında. Ara başlıklar ve Türkçe-Farsça kelimeler sûrh ile yazılmış. Müellifi, İbn Muhammed Sâlih; müstensihî, Abdü's-Selâm bin Muhammed Gâzî'dir. Eserin sonunda geçen H. 1099, M.1688 tarihi, muhtemelen istinsah tarihidir.

Baş: بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي شرفنا نسان
Son: سن كيت اوه صباح نه او قورسون او غلوم

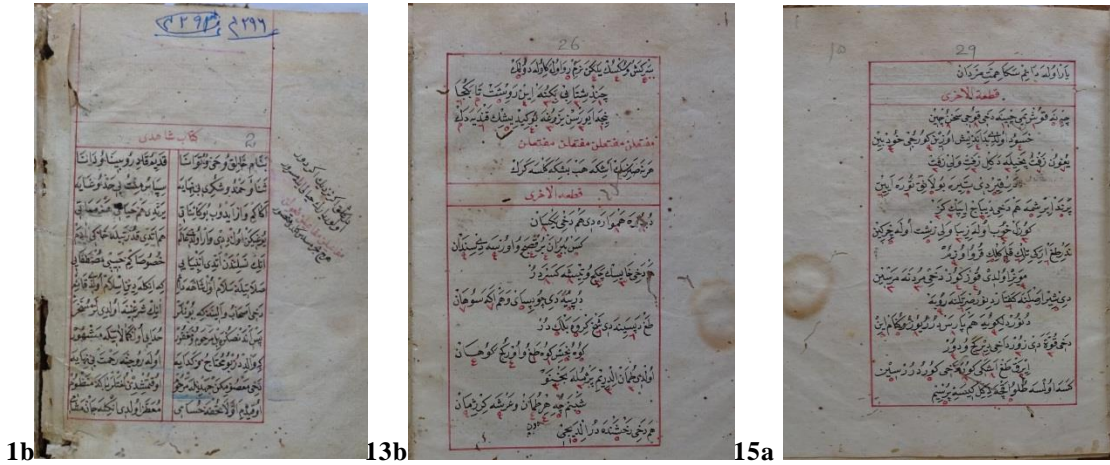
Eser, Arapça bilenlere Osmanlı Türkçesi ve kısmen Farsça öğretmek amacıyla yazılmıştır. Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan eser Arapça bir girişle devam eder, burada ilim öğrenmeye dair ayet ve hadisler zikredilip eserin adı ve müellifinden bahsedilir. Müellif, eserini mümkün mertebe istifade edilecek şekilde yazdığını; kusurları ve eksikliklerinden dolayı afv dilediğini belirtir. Mukaddime başlıklı ve yine Arapça yazılan bölümde önce Arapçada olan ve Türkçede bulunmayan “dad”, “zi” gibi harfler ile Türkçede olup Arapçada olmayan “pe”, “çe”, “gef” gibi harfler ve bunların eserde nasıl belirtildiği izah edilir. Akabinde yazar, kitabını kaç bölüme ayırdığını, bu bölümlerde neleri anlattığını kısaca yazdıktan sonra asıl bölüme geçer.

Eserde Türkçenin gramerine dair konular “El-Bâbü’s-Sâbi’ fi Beyâni ‘Alâmeti’n-Nefy” gibi başlıklar altında izah edilir. Fâ’il, mef’ûl, zaman kipleri, olumsuzluk, teklik-çokluk gibi temel dilbilgisi kuralları, sayılar vs. Arapça olarak anlatılır. Kitabın sonlarında elif-bâ sırasına göre Türkçede kullanılan bazı Arapça kelimeler yazılır ve Arapça cümlelerin Türkçe karşılıkları verilerek cümle/morfoloji çalışması yapılır.

Grammer-sözlük yöntemi ile hazırlanan eserin dikkat çeken bir yönü de şudur: Türkçe dilbilgisi konuları Arapça anlatılıp hemen sonrasında gelen mini sözlük niteliğindeki bölümlerde, Arapça kelimelerin Türkçe karşılıkları yanında Farsça karşılıkları da verilir. Yani sözlük yönünden üç dilli bir eserdir.

97

3. Kitâb-ı Şâhidî (Tuhfe-yi Şâhidî)

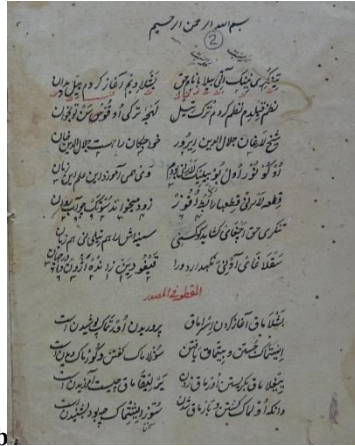

Kayıt No: 4296-5, sekiz köşeli yıldız şemseli kahverengi deri cilt, açık krem renk âbâdî kâğıda temiz bir nesih hatla yazılmış. Başlıklar sürh. 14.6x7.4 ebadında 15 varak, her sayfada 15 sütun vardır. Eserin cildinde ve sayfalarında kurt yiyintileri vardır. Bu nüsha sondan eksik olduğu için ketebe kaydı bulunmamakta ve kitabın telifine/istinsahına dair hiçbir bilgi yer almamaktadır.

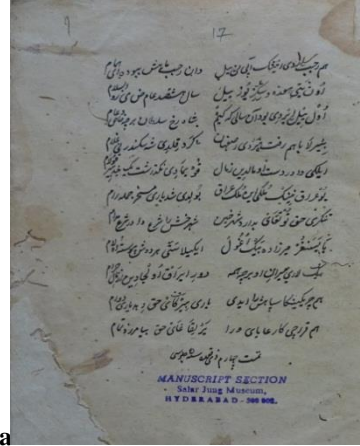
Baş: بنام خالق و حی و توانا قدیم و قادر و بینا و دانا
Son: کسه اولسه طولو آچه دکل پرسیم

Tuhfe-yi Şâhidî, Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerinde de çok fazla nüshası bulunan Türkçe-Farsça manzum bir sözlüktür. Mevlevî şeyhlerinden Muğlalı İbrâhîm Şâhidî tarafından 16. yüzyılda yazılmış ve bu eser üzerine birçok şerh kaleme alınmıştır. Eser, Türkçe bilenlere -özellikle çocuklara- temel Farsça sözlük ve dilbilgisi kurallarını öğretmek için hazırlanmıştır.

4. Lehçetü't-Türk

1b

9a

Kayıt No: 4299-8, karton cilt, âbâdî kâğıda temiz nesta'lik hat ile yazılmış. 25.4x15.2 ebadında olup 9+1 varaktır ve her sayfada 15 satır vardır. Eser 8. varakta biter ama eserin sonuna bir varak muhtasar bir sözlük eklenmiştir. Başlıklar sürh ile yazılmıştır. Sayfaların kenarlarında ve şiraze taraflarında kurt yiyintileri vardır. Eserin son kıt'asında Şâhruh Sultan zamanında hicrî 817 yılının Receb ayında (M.1414) yazıldığı kayıtlıdır. Ama bunun telif mi istinsah tarihi mi olduğu belli değildir. Müellif adı tespit edilememiştir.

Baş: باشلام آغازکردن بیل بدان

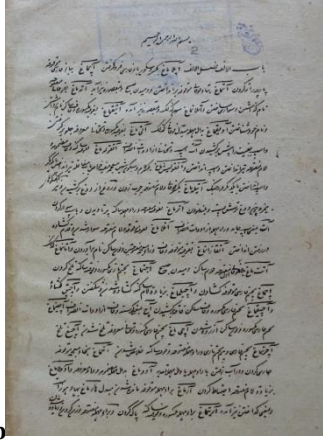
تکرری نینک آتی بیلا بانام حق

Son: یارلقاغای حق بیامرزد تمام

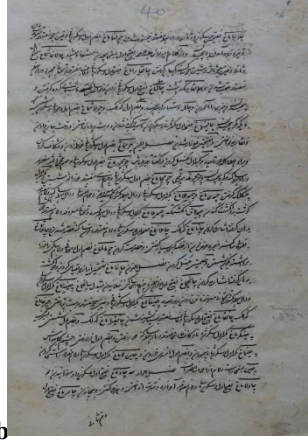
هم قراچی کار عابای ورا

Eser, "Farsça-Türkçe" manzum bir sözlüktür ve Farsça bilenlere Türkçe öğretmek amacı ile yazılmışsa da iki dilli bir eser olduğu için Türkçe bilenler de Farsça öğrenebilir. Eserin Farsça bilenlere Türkçe öğretmek amacı ile yazıldığını metindeki ifadelerden anlıyoruz. Yazar, bazı yerlerde Farsça "dân ki" yani "bil ki" ifadesini kullanıyor veya Türkçe kelimelerin Farsça karşılıklarını verdikten sonra yine Farsça "est" yani "-dır" ek-fili ile mısraı tamamlıyor. Bunlar da eserin, Farsçayı esas alıp Türkçe öğretmek amacıyla yazıldığını göstermektedir. Eser kıt'a nazım şekliyle yazılmış yaklaşık 30 kıt'adan oluşmakta ve genellikle her kıt'ada 7 beyit bulunmakta ancak 8-10 beyitlik kıt'alar da var. Kıt'alara, "El-Kıt'a fi'l-Masdar", "El-Kıt'a fi'l-Mâzî", "El-Kıt'a fi'l-İsmi Fâ'il" gibi dil bilgisi konularına göre başlık verilmiştir.

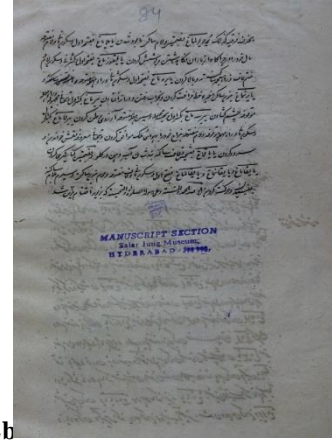
5. Kitâbü'l-Mesâdir (Türkî Mesâdir)

1b

20b

42b

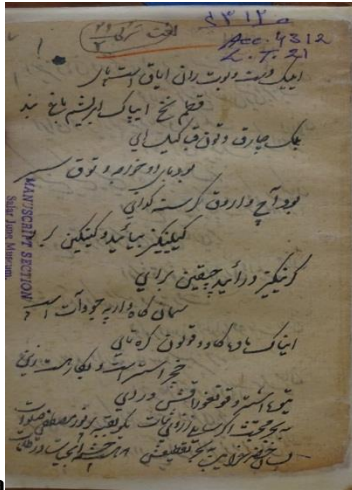
Kayıt No: 4301-10, yıpranmış kahverengi deri cilt, açık krem renk âbâdî kâğıda temiz nesta'lik hat ile yazılmış. 28.8x16.8 ebadında olup 42 varaktır, her varakta 21 satır vardır. Eserin adına, müellif veya müstensihine, telif veya istinsah tarihine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Kütüphane kayıtlarında “Türkî Mesâdir” olarak geçen eserin 1a sayfasında “Kitâbü'l-Mesâdir” yazmaktadır. Bu, müellif ya da müstensih tarafından kitabın adı olarak mı yazıldı ya da başka biri tarafından kitabı tanımlamak için mi yazıldı, net bir şey söylemek zor.

Baş: باب الالف فصل الالف آيلا ماغ بكسر و سكون بأ فارسی

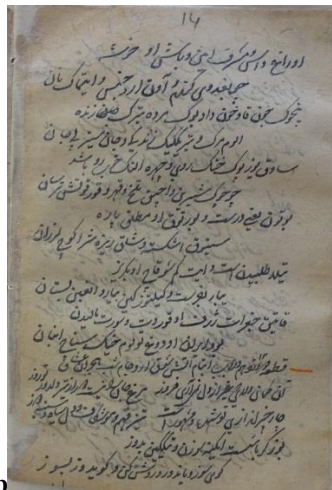
Son: لله الحمد و المنته و على رسوله الصلوة و التحية كه بزبور اختتام مزین شد

Bu eser, Çağatay Türkçesindeki masdarları öğretmek için telif edilmiştir. Eserde sadece Türkçe masdarlar ve Farsça karşılıklarına yer verilmiştir. Kitâbü'l-Mesâdir'da önce Türkçe masdar yazılıp nasıl telaffuz edileceği izah edilir. Sonrasında Farsça karşılığı verilir. Bu da eserin, Farsça bilenlere Türkçe öğretmek amacıyla telif edildiğini göstermektedir.

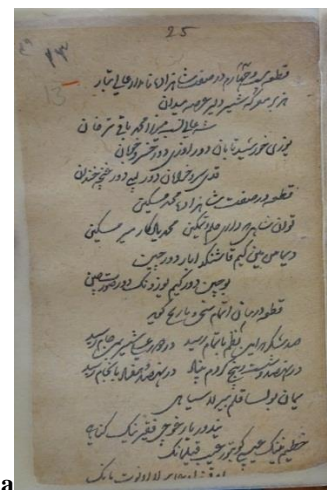
6. Nisâb-ı Türkî

1a

7b

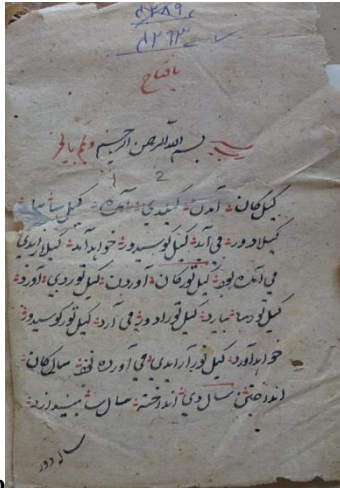
13a

Kayıt No: 4488-21, karton cilt, krem renk âbâdî kağıda nesta'lik hatla yazılmış eser 20.2x11.2 ebadında olup 13 varaktan oluşmaktadır. Sayfalar ve cilt tamir görmüş. Her sayfada 15-17 satır bulunmaktadır. Müellifi/müstensihi ve telif/istinsah tarihi kaydedilmemiştir.

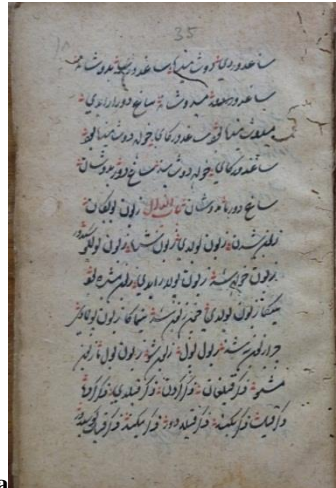
Eserin adı, kütüphane kayıtlarında Nisâb-ı Türkî olarak yazılmış ama nüshada eserin adına dair bir bilgi yoktur. Bu nüsha büyük ihtimal baştan ve sondan eksiktir. Çağatay Türkçesi-Farsça manzum lügat olan bu eser, kıt'alar halinde yazılmış, her kıt'a'ya "Kıt'a-yı Süvvüm der Vâsîf-ı Hatt u Hâl ü Hüsn-i Gazâl-ı Evc-i Hüsn ü Cemâl" şeklinde Farsça başlıklar verilmiştir. Eserde 1. ve 2. kıt'a başlıkları yoktur, tespit edilen ilk başlık 3. kıt'anın başlığıdır. Ayrıca eserin sonunda keşide kaydı da bulunmamakta, eser bir anda bitmektedir. Bunlar eserin baştan ve sondan eksik olduğunu göstermektedir.

Hem başlıkların Farsça olması hem de kelime ya da mısra sonlarında Türkçe "-dır" görevindeki Farsça "est" ekinin kullanılması, bu eserin Farsça bilenlere Türkçe öğretmek amacı ile telif edildiğini göstermektedir.

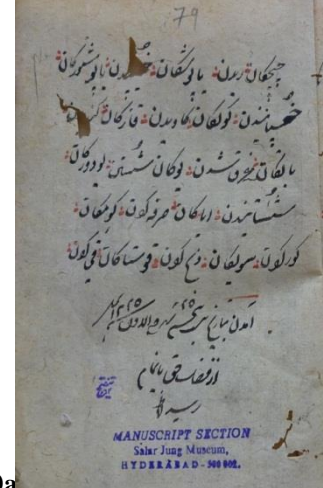
7. Âmeden-i Türkî (Türkçeye Giriş)

1b

18a

40a

Kayıt No: 4293-2, karton ciltli, filigransız açık krem kâğıda temiz nesta'lik hat ile yazılmış eser 21.2x14 mm ebadında olup 40 varaktan oluşmakta, her sayfada 10 satır bulunmaktadır. Ara başlıklar sürh ile yazılmış, sırta ve sayfaların sırta yakın tarafında kurt yiyintileri vardır. Müellif veya müstensihi belli olmayan eser H. 1245'te (M.1829) istinsah edilmiştir.

Baş: يافتاح رب يسر بسم الله الرحمن الرحيم وتمم بالخير كيلكان آمدن

Son: كوركون سويكان رنجكون قوسناكان قيكون

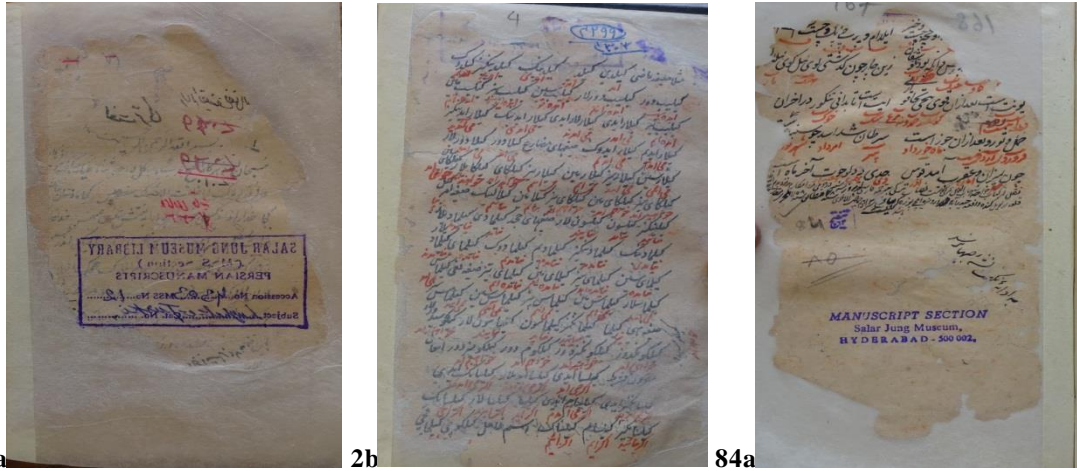
Çağatay Türkçesi-Farsça veya Farsça-Çağatay Türkçesi gramer-sözlük olarak tanımlayabileceğimiz eserin adı "Âmeden-i Türkî" -yani "Türkçeye Giriş"- olarak kayıtlıdır. İsminden anlaşıldığı üzere bu eser Farsça bilenlere Türkçe öğretmek amacıyla hazırlanmıştır. Ancak lügat özelliği taşıdığı için Türkçe bilenler bu eser ile Farsça da öğrenebilir. Eser temelde sözlük mantığı ile hazırlanmış olsa da bildiğimiz klâsik manada bir lügat olmaktan çok, özel bir sözlük ve gramer kitabı gibidir. Masdarları ve zaman-

dilek kiplerinin şahıslara göre çekimlerini temel alan, bu çekimleri yaparken filin mütemmimi niteliğinde bazı zarfları da içeren dikkat çekici bir eserdir.

Eser, “elif-bâ” sistemiyle bablara/bölgümlere ayrılmıştır. Meselâ “Bâbü’l-Bâ” bölümünde “b” harfiyle “Bâbü’d-Dâ” bölümünde “d” harfi ile veya “Bâbü’s-Sîn” bölümünde “s” harf ile başlayan Farsça masdarlar verilmiştir. Eser, Farsça masdarların ilk harfine göre tasnif edilmiş ama önce Türkçe karşılıkları yazılmıştır.

Yazımızın buraya kadar olan kısmında Haydarâbâd Salar Jung Kütüphanesi’ndeki dil öğretimine dair tespit ettiğimiz sekiz kitaptan yedisinin kısa tavsifi ve muhtevasına yer verildi. Yukarıda da belirtildiği üzere bu eserlerin her biri, yazı dizisi hâlinde, elimizdeki bilgiler ve dijital görüntüler ışığında tek tek ayrıntılı olarak anlatılacaktır. Bu yazının devamında “Lugat-ı Türkî”nin tavsifi yapılp muhtevası üzerinde, eserden örnekler verilerek ayrıntılarıyla durulacak ve Türkçe öğretimi yöntemi değerlendirilecektir:

8. Lugat-ı Türkî

101

Kayıt No: 4303-12, Karton cilt, açık sarı renk âbâdî kâğıt, sayfalar tamir görmüş. Nasta’lık hat ile yazılmış ara başlıklar ve bazı kelimeler sürh ile yazılmış. 20x10.8 cm ebadında. 84 varak eserin sayfalarında satır sayısı değişmekle birlikte genellikle 15 satır bulunmaktadır. Eserin adı, 1a sayfasında “Lugat-ı Türkî” olarak kayıtlıdır. Yine aynı sayfada “Risâle-yi Tasnif-i Fazlî’l-...” yazmaktadır. Sayfa yırtıldığı için yazı tam okunamamaktadır. Buradaki isim büyük ihtimal **Fazlullâh Han Barlas**’tır. Eserin sonunda, Cemâziye’l-Âhır Şenbe 1158 tarihi vardır ki Milâdî 1745 Temmuz’unun bir cumartesi gününe denk gelmektedir. Eserin sonundaki sözlük kısmının Hâce Şihâbüddîn-i Türkî’nin, Nisâb-ı Türkî adlı eserinden nakil olduğu kayıtlıdır.

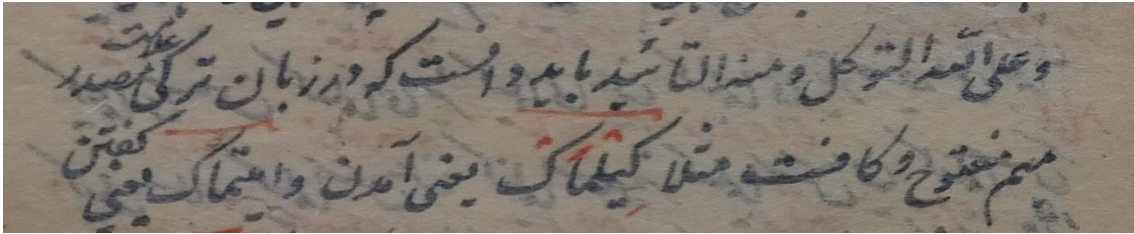
Baş: سبحان الله افصح و عرب و عجم كل لاصى

Son: چون میزان و عقرب آمد قوس جدی و دلو و حوت آخر ماه است

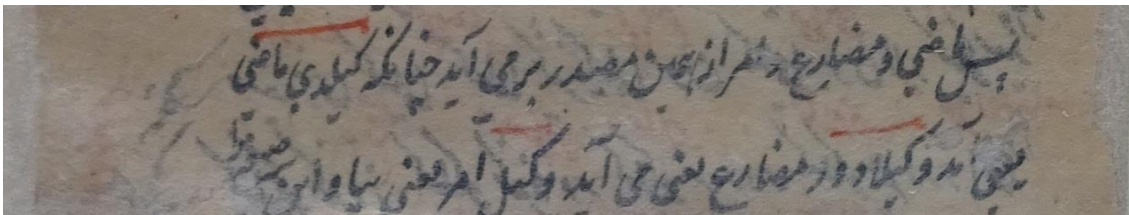
Muhtevası ve Dil Öğretim Metodu:

Eserde, **Çağatay Türkçesinin dilbilgisi kuralları ve kelime hazinesi Farsça anlatılmıştır**. Yaklaşık bir sayfalık Farsça bir mukaddime ile başlayan eserin bu

bölümünde Türk-İslâm geleneğinin bir izi olarak öncelikle tevhit, Hz. Muhammed'e ve onun âl ve ashabına övgü yer alır. Akabinde “**Kelâmü'l-mülûk mülûkü'l-kelâm ve lisânü'l-mülûk mülûkü'l-elsine mukarrer est**” yani “**Sözlerin sultanları, sultanların sözleridir. Sultanların lisanı, lisanların sultanıdır.**” diyen müellif “**der 'arsa-yı sühan [lisân-ı] Türkî behitâb-ı lisânü's-selâtîn**” yani “**Söz meydanında Türk dili sultanların dilidir.**” diyerek Türkçenin, sultanların dili olduğunu vurgular. Eserin, Babürler zamanında yazıldığını düşünürsek Hindistan'da, yönetimin tamamının ve ordunun büyük kısmının Türk olması hasebiyle ve Türk devletlerinin hükmettiği büyük coğrafyayı da hesaba kattığımızda Türkçenin, gerçekten sultanların dili olduğunu kabul etmek zor olmasa gerek. Bu ifâdelerden sonra sayfanın bir iki satırlık kısmı yırtılmıştır. Yırtılan satırlardan sonra padişah için övgü ve dua yer almaktadır ama padişahın adı muhtemelen yırtık satırlarda geçiyor olmalı ki burada bir sultan ismine rastlanmamaktadır. Dönemin sultanına övgü ve duadan sonra müellif Fazlullâh Han, Allah'ın fazlı ve padişahın lütfunu istediğini; tevekkül ve minnetin ancak Allah'a olacağını belirterek asıl konuya şu cümle ile giriş yapar:

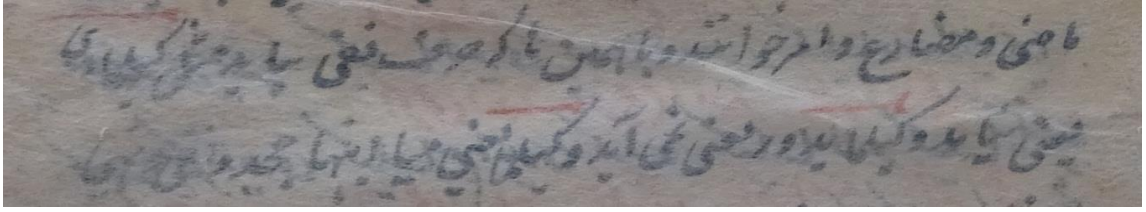

“*Bâyed dânist ki derzebân-ı Türkî 'alâmet-i masdar mîm-i meftûh ve kâf est meselâ kilmek ya 'nî âmeden ve eyitmek ya 'nî güften* [vr.2a]” Anlamı şöyledir: “*Bilinmelidir ki Türkçe masdarın alâmeti fethalı mim ve kâf harfidir mesela kilmek yani âmeden*” Böylece, müellif, masdar eki ve masdarlarla eserine başlar. Bu konuyu çok kısa geçtikten sonra uzunca ve ayrıntılarıyla fiil çekimleri, fiil çatıları, şahıslar ve şahıs eklerini örneklerle izah eder:

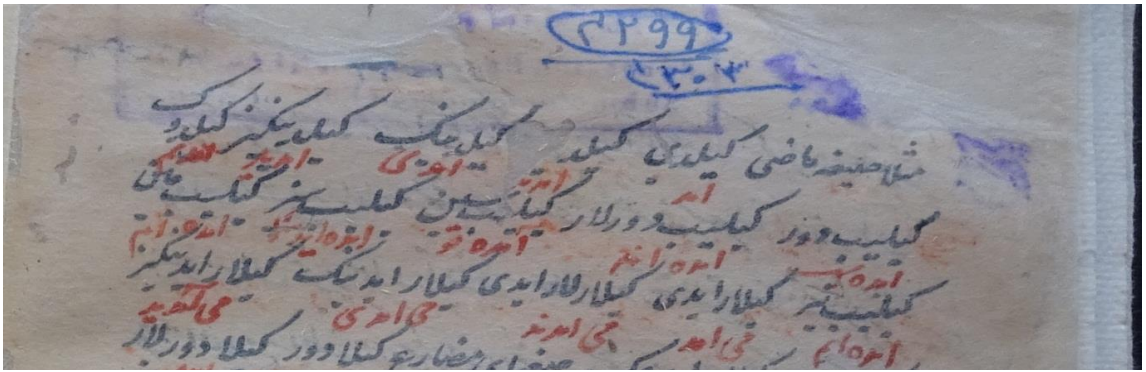
“*Pes mâzî vü muzâri' vü emr ezhemîn masdar bermiâyed kildi ya 'nî mâzî âmed ve kiledur muzâri' ya 'nî mîâyed ve kil ya 'nî biyâ* [vr.2a]” Bütün açıklamaları Farsça yapan müellif bu dilin mantığıyla düşündüğü ve Farsça bilenlere Türkçe öğretmek amacı taşıdığı için Türkçedeki fiil kiplerini Fars dilindeki gibi mazi, muzari ve emir olarak üç ana başlıkta izah etmektedir. Yukarıdaki cümleyi Türkçeye şu şekilde aktarabiliriz: “Mazi, muzari ve emir bu masdarlardan yapılır **geldi** yani geçmiş zaman **âmed** ve **geliyor** muzari zaman yani **mîâyed** ve **gel** emr yani **biyâ**”

Buradan itibaren yazar; **fiil çekimleri, fiil çatısı, fiillerde soru, şahıs ekleri** gibi fiile dâir hususları örneklerle izah eder: Mesela Türkçedeki olumsuzluk **-mA** ekini şöyle anlatmıştır.

“*mâ ki harf-i nefy biyâyed meselâ kilmedi ya'nî neyâmed ve kilmeyedur ya'nî nemîâyed ve kilme ya'nî meyâ [vr.2a]*” ya'nî “*Mâ olumsuzluk ekidir ki mesela gelmedi ya'nî neyâmed ve gelmiyor ya'nî nemîâyed ve gelme ya'nî meyâ*”

Aşağıdaki bölümde ise; hikâye, rivayet, geniş zamanın hikâyesi gibi kipler örneklendirilmiştir:

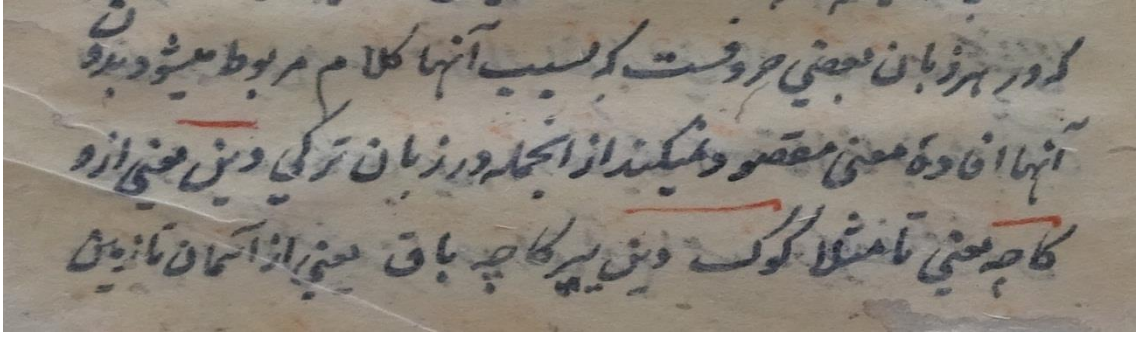

“*Meselâ sîga-yı mâzî*

<i>kildi</i>	<i>kildim</i>	<i>kilding</i>	<i>kildingiz</i>	<i>kildük</i>
<i>âmed</i>	<i>âmedem</i>	<i>âmedî</i>	<i>âmedîd</i>	<i>âmedîm</i>
<i>kilibdür</i>	<i>kilübdürler</i>	<i>kilübsin</i>	<i>kilübsiz</i>	<i>kilübmin</i>
<i>âmede est</i>	<i>âmede end</i>	<i>âmede tu</i>	<i>âmede îd</i>	<i>âmede em</i>
<i>kilübñiz</i>	<i>kiler idi</i>	<i>kilerler idi</i>	<i>kiler iding</i>	<i>kiler idingiz</i>
<i>âmede îm</i>	<i>mî âmed</i>	<i>mî âmedend</i>	<i>mî âmedî</i>	<i>mî âmedîd...</i> ” [vr.2b]

Görüldüğü üzere müellif, burada bazı geçmiş zaman kiplerini altı şahsa göre Farsça karşılıkları ile çekimlemiştir.

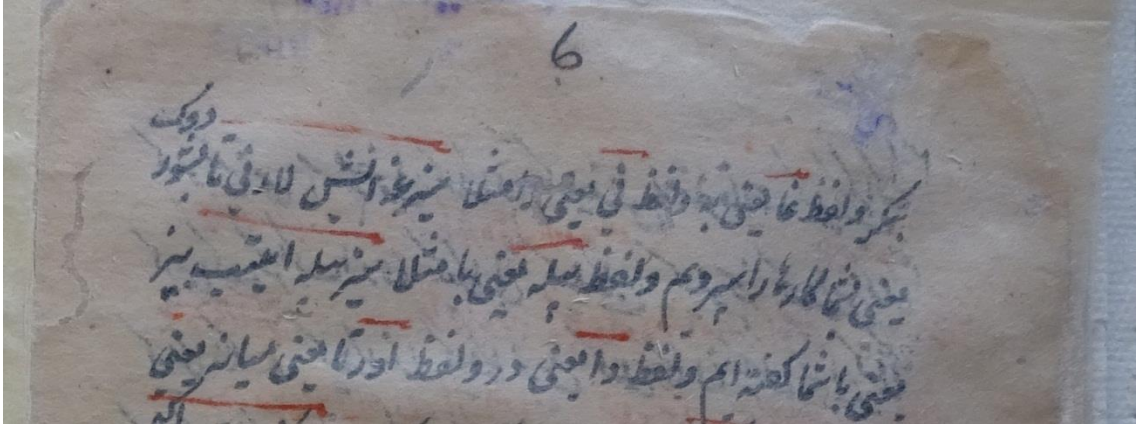
Eserde, fiillere dair izah ve örneklerden sonra, herhangi bir başlık açmaksızın Farsça açıklamalarla sadece isimlere ve fiillere gelen bazı **ekler** anlatılır:

“Ki derher zebân ba'zî hurûfest ki sebeb-i ânâ kelâm merbûd mîşevêd bedûn-ı ânâ ifâde-yi ma'nâ maksûd nemî küned ezân cümle 'derzebân-ı Türkî -dîn ya'nî ezû ve geçe ya'nî tâ meselâ 'Gök dîn yirgeçe bak' ya'nî 'ez âsmân tâ zemîn binir' ”

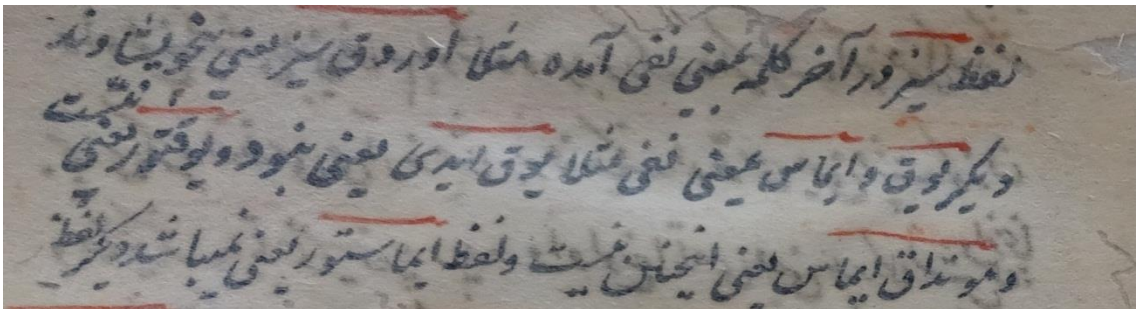
Metinde kısaca diyor ki “Her dilde bazı kelimeler vardır ki o kelimeler sayesinde cümle bağlanır, tamamlanır. Mesela Türkçede -**dîn** yani **ezû** ve -**geçe** ya'nî **tâ** meselâ ‘Gökten yere kadar bak.’ ”

Eserde, Türkçedeki hâl ekleri ve bazı edatlar şu şekilde anlatılmıştır:

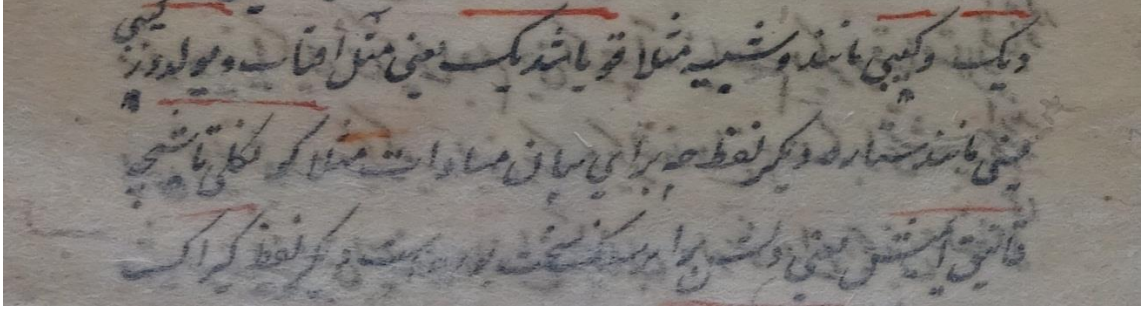

“ve lafz-ı **ga** ya'nî **be** ve lafz-ı **ni** ya'nî **râ** meselâ 'Sizga işlerni tapşurduk' ya'nî 'Be şümâ kârâ râ süpürdem' ve lafz-ı **bile** ya'nî **bâ** meselâ 'Siz bile ayıtıbbiz' ya'nî 'Bâ şümâ güfteim'...[vr.3b]”

Aşağıdaki sayfada isimden isim yapan bazı ekler ve olumsuzluk ekleri anlatılmaktadır:

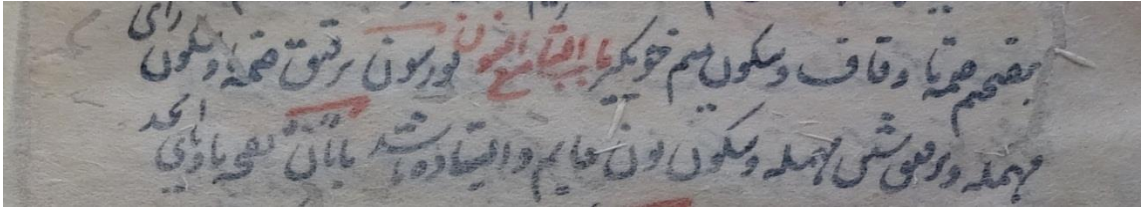
“Lafz-ı sız der âhır-ı kelime bema'nâ nefy âmede meselâ **urduksız** ya'nî **bîhişâvend** diğer **yok** ve **imas** bema'nâ nefy meselâ **yok idi** ya'nî **nebûd** ve **yoktur** ya'nî **nîst** ve **mundak imas** ya'nî **înçünîn nîst** ve lafz-ı **imastur** ya'nî **nemî bâşed...** [vr.4a]” Ya'nî demek olur ki: “-sız eki kelimenin sonunda gelir ve nefy/olumsuzluk anlamına gelir. Meselâ **urduksız** ya'nî **bîhişâvend** (olumsuzluk bildiren bir) diğeri **yok** ve **imas** meselâ **yok idi** ya'nî **nebûd** ve **yoktur** ya'nî **nîst** ve **mundak imas** (böyle/bunun gibi değil) ya'nî **înçünîn nîst** (böyle/bunun gibi değil) ve **imastur** (olmaz) kelimesi ya'nî **nemî bâşed** (olmaz)”

“**dik** ve **gibi** mânend ü şebîh meselâ **kuyaşdik** ya'nî **misl-i âftâb** ve **yılduz gibi** ya'nî **mânend-i sitâre** diğer lafz-ı **ça** berây-ı beyân-ı müsâvât meselâ ‘**köngli taşça katık imiş**’ ya'nî ‘**dileş berâber seng-i saht bûde est...**’ [4a]” Günümüz Türkçesi ile şöyle ifade edebiliriz: “**dik** ve **gibi** mânend (gibi) ve şebîh (benzer) mesela **kuşaydik** (güneş gibi) yani **misl-i âftâb** (güneş gibi) ve **yılduz gibi** yani **mânend-i sitâre** (yıldız gibi) eşitlik/benzerlik bildirmek için bir diğer ek ise **-ça**’dır. Mesela ‘**köngli taşça katık imiş**’ (gönlü taş gibi katı imiş) ya'nî ‘**dileş berâber seng-i saht bûde est**’ (Gönlü sert taş gibi imiş)...”

Örnekleri artırmak mümkün ancak yazımızın amacı doğrultusunda yeterli olacağını düşündüğümüz bu örneklerde görüldüğü üzere önce Türkçe ekler, edatlar ve Farsça karşılıkları verilip örnek cümlelerle konu pekiştirilmek istenmiştir. Ayrıca, örnekler yardımıyla hem Türkçenin cümle yapısı hem de sözlük bilgisi geliştirilmeye çalışılmıştır.

Türkçenin dil bilgisi konuları yukarıdaki örneklerde olduğu gibi anlatıldıktan sonra eser, **açıklamalı muhtasar bir sözlük**le devam eder:

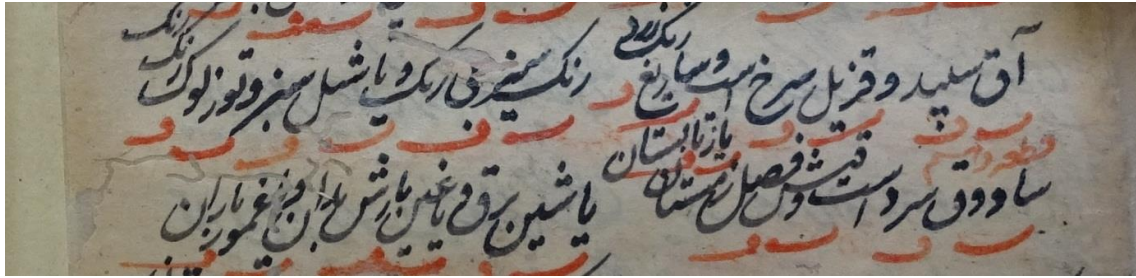

“**bâbü't-tâ ma'a'n-nûn tursun** terfik-i zamme-yi tâ ve sükûn-ı râ-yı mühmele ve terfik-ı şîn-i mühmele ve sükûn-ı nûn kâ'im ü istâde şüd [vr.42a]”

Örnekte de görüldüğü üzere, yazar sözlük bölümünü elif-bâ sistemiyle bablara ayırmıştır. Ancak okuyucunun veya Türkçe öğrenenin işini kolaylaştırmak için babları da kendi içinde bölümlere ayırmıştır. Başka bir ifadeyle sözlüğü kelimelerin ilk ve son harfine göre tasnif edip sıralamıştır. Mesela yukarıdaki örnekte “**bâbü't-tâ ma'a'n-nûn**”, diğer varaklarda buna benzer şekilde geçen “**bâbü'l-cîm ma'a'l-elif**” gibi.

Müellifin üzerinde hassasiyetle durduğu bir nokta da Türkçe kelimelerin nasıl telaffuz edileceğidir: “*tursun terfîk-i zamme-yi tâ ve sükûn-ı râ-yı mühmele ve terfîk-ı şîn-i mühmele ve sükûn-ı nûn* [vr.42a]”, yani “*tulum mu’cem-i zamme-yi tâ ve terfîk-i lâm ve sükûn-ı mîm* [vr.42a]” örneklerinde de görüldüğü üzere kelimelerin anlamından önce nasıl telaffuz edileceği ayrıntısıyla izah edilmiştir. Aslında bu, günümüzde yabancılara Türkçe öğretiminde de karşılaşılan bir durum. Modern dil öğretiminde de kelimenin anlamından önce nasıl telaffuz edileceği öğretilmektedir. Telaffuz, yabancı dil öğretiminde en çok sıkıntı yaşanan konulardan biridir.

Yukarıda bahsettiğimiz sözlük bölümünden sonra eserin sonuna, 5-8 beyit sayısında 20 kıt’adan oluşan **manzum bir Türkçe-Farsça sözlük** eklenmiştir. Bu kıt’alara “*kıt’a-yı yeküm*” (birinci kıta), “*kıt’a-yı dehüm*” (onuncu kıt’a) gibi başlıklar verilmiştir. Her kıt’a farklı aruz kalıpları ile yazılmış. Sözlükte önce Türkçe kelime ardından Farsça karşılığı yazılmıştır. Ayrıca vezin kaygısı ve okuyanı müteyakkız tutmak için kullanılan Farsça **est** (-dir) ve **bedân** (bil) gibi ifadelerin kullanılmasından, sözlüğün; Farsça bilenlere hitap ettiği yani amacın Farsça ile Türkçe öğretmek olduğu anlaşılmaktadır.

-. - - / -. - - / -. - - / -. - -

“*ak sepîd ü kızıl sürh est ü sariğ reng-i zerd²
rengsiz bîreng ü yaşıl sebz ü tüzlük reng reng*”

Kıt’a-yı dehüm

. - - - / . - - - / . - - - / . - - - /

*savuk serd est ü kış fasl-ı zemistân yaz tâbistân
yaşın berk u yağın bâriş bedân u yağmur bârân*” [vr.80b]

Türkçenin ve Türkçe bilmeyenlere Türkçe öğretmenin bilincini taşıyan Fazlullâh Han Barlas, bu eserinde Farsça bilenlere Türkçe öğretmek istemiştir. Lugat-ı Türkî, gramer ve sözlük özelliğini ayrı ayrı taşıyan bir Türkçe öğretim kitabıdır. İki dilli öğretim yönteminin kullanıldığı eserin önsözünde, Türkçenin sultanların dili olduğuna vurgu yapan yazar, bu şekilde hem kendisinin Türkçeye ne kadar önem verdiğini belirtmiş hem de Türkçe öğrenecek kişiyi motive etmeyi hedeflemiştir. Yazar, sonrasında temel dilbilgisi kurallarını sade ve anlaşılır bir şekilde çeşitli örneklerle anlatmıştır. Her konunun örneğinde farklı fil ve kelimeleri kullanmaya özen göstererek öğrencinin kelime hazinesini de genişletmeyi düşünmüştür. Klâsik dil öğretimi mantığıyla hareket eden

² Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

yazar, dilbilgisi kurallarından sonra kısa bir sözlük hazırlamıştır. Bu sözlükte en dikkat çekici nokta, Türkçe kelimelerin nasıl telaffuz edileceğinin ayrıntısıyla izah edilmesidir ki pratikte bu çok önemlidir. Eserin sonuna da Türkçe-Farsça manzum bir sözlük ekleyen müellif, ezber yöntemiyle daha çok sözlük bilgisi kazandırmak istemiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Kâşgarlı Mahmûd'un "Dîvânü Lügâti't-Türk"üyle ilk örneğini gördüğümüz iki dille yabancılara Türkçe öğretim gayretleri ve Türkçe bilinci 15-18. yüzyıllarda Türklerin hükümrân olduğu Hint ve İran coğrafyalarında muhtelif eserlerle devam etmiştir.

Hindistan'ın sadece Salar Jung Kütüphanesi'nde Türkçe dil öğretimi ile ilgili sekiz eser tespit edilmiştir. Bu eserlerden altısı Türkçe bilmeyenlere Farsça ile, biri de Arapça ile Türkçe öğretmeyi amaçlamıştır. Bir eser ise, Türkçe bilenlere Farsça öğretmek gayesiyle yazılmıştır. Bu coğrafyadaki kütüphaneler etrafıca tarandığında bu şekilde daha fazla eser tespit edilmesi muhtemeldir.

Yukarıda tanıtılan eserlerde iki dilli öğretim yöntemi ve sözlük-gramer metodu kullanılmıştır ki bu, Dîvânü Lügâti't-Türk'ün üslûbunun bir devamıdır. Kâşgarlı Mahmûd, eserinin girişinde "Türklerin dilini öğreniniz, çünkü onların egemenliği uzun sürecektir." diye aktardığı hadis-i şerifle hem *Türk dilini yüceltmek hem Türkçe öğrenmeye teşvik etmek* amacı taşımaktadır. Özellikle Fazlullâh Han Barlas'ın, eserinin girişinde Türkçenin, sultanların dili ve dillerin sultanı olduğunu vurgulaması, Kâşgarlı Mahmûd ile aynı düşüncede hareket ettiğini göstermektedir. Bu anlayışın diğer müelliflere de teşmil edilmesi mümkündür. Bu eserlerin çoğunda Türkçe kelimelerin telaffuzu üzerinde hassasiyetle durulması da Kâşgarlı Mahmûd'un tutumuyla paraleldir.

İncelediğimiz bu eserleri **gramer-sözlük**, **gramer ve sözlük**, **sadece gramer** ve **sadece sözlük** şeklinde hazırlanmış eserler olarak tasnif edebiliriz. Bu tasnif, o dönemdeki Türkçe öğretiminde kullanılan yöntem çeşitliliğini daha doğrusu zenginliğini göstermektedir. Muhtemelen yazarlar, **hedef kitleye** veya **şahsî kanaat ve tercihlerine göre** bu metotlardan birini tercih etmekte idi.

Gramer-sözlük ya da sadece sözlük yöntemindeki bu eserlerin elif-bâ sistemi ile tertip edilmesi ve özellikle manzum sözlük veya manzum gramer tarzında eserler bulunması, dil öğretiminde **ezber** yönteminin büyük kabul gördüğünü düşündürmektedir.

Günümüzde Türkçe öğretilen merkezlerde ve bu merkezlerde kullanılan kaynaklarda iki dilli öğretim yerine tek dille öğretim yöntemi kullanılmaktadır. Yani Türkçe, sadece Türkçe ile öğretilmektedir. Bu durum, belki iki dilli öğretimin yetersiz veya eski bir yöntem olduğundan dolayı tek dille öğretim yönteminin kullanıldığı düşüncesini doğurabilir. Fakat tek dille öğretim bir zorunluluk ve ihtiyaçtan ortaya çıkmış olsa gerek. Modern anlamda yabancılara Türkçe öğretimi 1980'li yıllarda Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan TÖMER ile başlamıştır. British Council, Goethe Institut, Instituto Cervantes ve Alliance Française gibi dil ve kültür merkezleri örnek alınarak kurulan Ankara Üniversitesi TÖMER'de ve daha sonra ülkemizde kurulan yüz civarında Türkçe öğretim merkezinde iki dilli öğretim yerine tek dil ile öğretim yöntemi uygulanmış ve uygulanmaktadır. Yani Türkçe öğretiminde sadece Türkçe kullanılmaktadır. İşte bu

durum bir zaruret ve ihtiyaçtan kaynaklıdır. Çünkü bu dil öğretim merkezlerinde çeşitli milletlerden farklı ana dillere sahip öğrenciler bulunduğu için iki dilli eğitim çok zor hatta imkânsızdır. Dolayısıyla tek dille öğretim yöntemi bir ihtiyaç ve zorunluluk olmaktadır. Bu ihtiyaç ve zorunluluk, tek dille öğretim yönteminin, eğitimciler ve akademisyenler tarafından teorik ve pratik anlamda geliştirilmesini gerektirmiş ve bu minvalde çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır.

İki dilli hatta üç dilli öğretim yöntemini esas alan, geçmişte yazılmış bu eserlerin gün yüzüne çıkarılıp incelenmesi, Türk dili, Türk dili tarihi ve yabancı dil olarak Türkçe öğretimi çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Ateş, A. (1940-1942). Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman Münasebeti ile). *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, 253-267.
- Bilkan, A. F. (1998). *Hindistan'da gelişen Türk edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kavakçı, Y. Z. (1982). *İslam araştırmalarında usûl*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Yazır, M. B. (1981). *Medeniyet âleminde yazı ve İslam medeniyetinde kalem güzeli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.